

DE NATIE ONDER VUUR. De impact van de Eerste en de Tweede Wereldoorlog op de juridische afbakening van het 'eigen volk'

TOM DE MEESTER*

DE 'NATIE' BESTAAT NIET. ZOGENAAMDE 'OBJECTIEVE' KENMERKEN, ZOALS CULTUUR, GODSDIENST, GENETISCHE VERWANTSCHAP OF TAAL VERSCHAFFEN DE 'NATIE' GEEN EMPIRISCHE ONDERBOUW. HETZELFDE GELDT VOOR VERONDERSTELDE 'SUBJECTIEVE' KENMERKEN ZOALS VERBONDENHEID EN NATIONALE SOLIDARITEIT. EIGENLIJK IS DE 'NATIE' EEN IDEOLOGISCHE *PASSE-PARTOUT*, EEN BLANCO SCHERM WAAROP ELK NATIONALISME HET EIGEN GROTE GELIJK KAN PROJECTEREN. MAAR DE 'NATIE' IS NIET ALLEEN EEN VERBEELDE GEMEENSCHAP. ZO IMAGINAIR DE 'NATIE' IS ALS NATIONALISTISCHE NATTE DROOM, ZO CONCREET WORDT DE 'NATIE' DOOR DE NATIONALITEITSWETGEVING AFGEBAKEND. DE JURIDISCHE GRENZEN VAN HET 'EIGEN VOLK' STAAN OP PAPIER. POLITIEKE STRIJD, IMMIGRATIEBEWEGINGEN, MAAR OOK OORLOGEN, KUNNEN LEIDEN TOT EEN NIEUWE AFBAKENING VAN DE NATIE. EEN ANALYSE VAN DIT JURIDISCHE GESLEUTEL AAN DE GRENZEN VAN HET 'EIGEN VOLK' BIEDT EEN NIEUW PERSPECTIEF VOOR DE STUDIE VAN 'NATIES' EN 'NATIONALE IDENTITEITEN'.

I. Inleiding

De nationaliteit : het juridische lidmaatschap van het 'eigen volk'

De moderne staat is een territoriale staat. De koestering en afscherming van het nationale territorium komt tot uiting in de immigratiewetgeving, de visumplicht en grenscontroles. Maar lijnen op een landkaart volstaan niet om een gemeenschap af te bakenen. De Nederlandse politoloog Koen Koch schrijft : "Iedere nationale staat afzonderlijk kenmerkt zich middels scherpe territoriale afbakening door externe exclusiviteit en interne homogeniteit. Enerzijds sluit de nationale staat allen uit die niet tot de eigen natie behoren, anderzijds gaat het er om dat de staat slechts diegenen omvat die dezelfde 'nationale' achtergrond bezitten"¹. De moderne staat is met andere woorden ook een natie-staat. Een aantal voorrechten worden voorbehouden aan het 'eigen volk', de staatsburgers. De natiestaat is een exclusieve "*membership organization, an association of citizens*"². Elke nationale staat koppelt een territoriale afbakening aan het streven naar een externe exclusiviteit en een interne homogeniteit van de eigen natie. Het lidmaatschap van de natie is niet louter formeel, maar gebaseerd op samenhang, loyaliteit en vaderlandsliefde. Naast de formele rationaliteit van het juridische staatsburgerschap, is

1 KOEN KOCH, "Herlevend nationalisme in Midden- en Oost-Europa. Oude problemen, nieuwe perspectieven", in TON ZWAAN, NICO WILTERDINK, HENK KLEIJER & CEES RUSON (red.), *Het Europees Labyrint. Nationalisme en Natievorming in Europa*, Amsterdam, 1991, p. 226.

2 WILLIAM ROGERS BRUBAKER, *Citizenship and Nationhood in France and Germany*, Cambridge-London, 1992, p. 21.

er ook “[...] *la nécessité, dans toute société, de constituer entre les citoyens un lien social, qui ne peut être que de type ‘communautaire’ ou ‘ethnique’, c’est-à-dire direct et affectif*”³. De vorming van een ‘eigenheid’ impliceert de definiëring van het onderscheid met de omringende werkelijkheid. Om het met de woorden van Eli Zaretsky te zeggen: “*The notion of identity involves negation or difference - something is something, not something else*”⁴. De juridische afbakening van “*un ‘nous’ collectif*” en de constructie van “*celui qui n’est pas*” gaan hand in hand⁵.

De reproductie van de juridische natie op basis van de nationaliteitswetgeving is te karakteriseren als een geïnstitutionaliseerde, permanente vorm van natievorming, en sluit op die manier aan bij het “*state-led nationalism*” van Charles Tilly, of het “*polity-based nationalism*” van William Brubaker⁶. Maar de juridische constructie van een ‘eigen volk’ wortelt ontegensprekelijk ook in processen van betekenisverlening en identiteitsvorming. De concrete afbakening van de natie kan ons veel leren over het ‘natie-idioom’ van de politieke elites. In tegenstelling tot nationale identiteiten, die nauwelijks geëxpliciteerd of slechts in vage bewoordingen toegelicht worden, geeft de distributie van de nationaliteit door middel van de nationaliteitswetgeving een zeer concreet en nauwkeurig beeld van wie wel en niet tot de natie behoort. De nationaliteitswetgeving streeft naar een scherpe, éénduidige en accurate grenslijn tussen het ‘eigen volk’ en “*others*”⁷.

Crisismomenten hebben volgens de socio-geografen Jan Penrose en Peter Jackson een belangrijke impact op de nationale identiteit⁸. Oorlogen bijvoorbeeld tasten immers niet alleen de territoriale integriteit van de nationale staat aan, maar versterken ook de breuklijn tussen *insider* en *outsider*, tussen vriend en vijand. Vanuit die optiek stel ik mij in deze bijdrage de vraag in welke mate de Eerste en de Tweede Wereldoorlog resulteerden in een herdefiniëring van het ‘eigen volk’ en in een aanpassing van de juridische reproductiemechanismen van de natie.

3 DOMINIQUE SCHNAPPER, “Les Historiens Français”, in *Commentaire*, 1996 (XIX) nr. 74, p. 318.

4 ELI ZARETSKY, “Identity Theory, Identity Politics : Psychoanalysis, Marxism, Post-Structuralism”, in CRAIG CALHOUN (ed.), *Social Theory and the Politics of Identity*, Oxford-Cambridge, 1994, p. 200.

5 GEORGES GORIELY, “Les notions ‘étranger’ et ‘nationalité’”, in *Revue de l’Institut de Sociologie*, 1972 nr. 1, p. 83-84; J. GAUDEMET, “L’étranger : de l’image au statut”, in Y. LEQUIN (éd.), *La Mosaïque France. Histoire des étrangers et de l’immigration*, Paris, 1988, p. 16.

6 CHARLES TILLY, “States and nationalism in Europe 1492-1992”, in *Theory and Society*, 1994, p. 133; WILLIAM ROGERS BRUBAKER, “Nationalizing States in the old ‘New Europe’ - and the new”, in WILLIAM ROGERS BRUBAKER, *Nationalism reframed. Nationhood and the national question in the New Europe*, Cambridge, 1996, p. 79.

7 ANA MARÍA ALONSO, “The Politics of Space, Time and Substance : State Formation, Nationalism, and Ethnicity”, in *Annual Review of Anthropology*, 1994 (XXIII), p. 390.

8 JAN PENROSE & PETER JACKSON, “Identity and the politics of difference”, in PETER JACKSON & JAN PENROSE (eds.), *Constructions of race, place and nation*, London, 1993, p. 203.

De juridische reproductie van de natie : mechanismen van nationaliteitsdistributie

De concrete mechanismen van nationaliteitsverwerving verschillen sterk van staat tot staat. Het belangrijkste mechanisme is de automatische verwerving van de nationaliteit bij de geboorte. Elke boorling krijgt in principe, tegen wil en dank, een nationaliteit. Sommige staten baseren hun nationaliteitswetgeving op het *jus soli*, het territoriaal beginsel, waarbij de geboorte op het grondgebied van de staat recht geeft op de nationaliteit. Andere staten kiezen voor het *jus sanguinis*, het afstammingsbeginsel, waarbij de nationaliteit van de ouders als enig criterium in aanmerking genomen wordt, en waarbij, in tegenstelling tot het *jus soli*, immigranten uit de juridische natie gesloten worden. In België consolideerde de wet van 1909 het *jus sanguinis*-beginsel van de *Code Civil*⁹. Mabile, de verslaggever van de Kamercommissie, stelde in de Kamer dat “[...] *la nationalité se transmet par le sang : celui-là est Belge qui est né de parents dans les veines desquels coule du sang belge, car la nation c’est la famille agrandie; c’est l’agrégat de ceux qui, unis par une commune origine, donnent à un pays sa physionomie distincte et en font une personnalité propre, avec son caractère et son tempérament, avec ses instincts et ses aspirations*”¹⁰.

Vrijwel altijd en overal bevat de nationaliteitswetgeving ook correctiemechanismen, die toelaten om de marges van de natie bij te werken. Via naturalisatie en denationalisering worden nieuwe leden in de natie opgenomen of uit de natie gestoten. In de wet van 1909 werden drie verschillende toetredingsmechanismen voorzien. Een eerste mechanisme was de automatische verwerving van de nationaliteit door huwelijk, of bij de meerderjarigheid voor vreemdelingen van de derde generatie. Ten tweede konden vreemdelingen van de tweede generatie probleemloos voor de Belgische nationaliteit opteren bij hun meerderjarigheid. De derde mogelijkheid was een discretionaire naturalisatieprocedure, waarbij het parlement stemde over de individuele aanvragen voor het Belgische staatsburgerschap. De wet van 1909 maakte een onderscheid tussen grote en gewone naturalisatie. De grote naturalisatie stelde de ‘nieuwe Belgen’ gelijk aan de Belgen door afstamming, en gaf dus ook toegang tot alle politieke en electorale rechten. Wie Belg werd door gewone naturalisatie, moest het zonder stemrecht en verkiesbaarheid op nationaal niveau stellen. De formele minimumvoorwaarden waaraan de kandidaat-Belg moest voldoen - leeftijd, verblijfsvoorwaarden, de betaling van registratierechten - waren voor de grote naturalisatie strenger dan voor de gewone naturalisatie.

9 De evolutie van de nationaliteitswetgeving tot 1909 wordt behandeld in FRANK CAESTECKER, “In het kielzog van de Natie-Staat. De Politiek van nationaliteitsverwerving, -toekenning en -verlies in België, 1830-1909”, in *BTNG*, 1997 (XXVII) nr. 3-4, p. 323-349. Voor een grondige analyse van de wet van 1909 en de debatten die eraan voorafgingen, zie TOM DE MEESTER, *De uiterwaarden van de natie. Nationaliteitswetgeving en naturalisatie in België (1894-1965)*, RUG, 1997 (OLV), p. 113-164.

10 *Pasinomie*, 1909, p. 133.

Bepaalde categorieën Belgen konden hun nationaliteit onder bepaalde omstandigheden ook verliezen. De wet van 1909 voorzag dat wie vrijwillig een andere nationaliteit aannam, de Belgische nationaliteit *ipso facto* verloor. Een ex-Belg die na verloop van tijd terug tot de Belgische natie wilde toetreden, kon de Belgische nationaliteit echter relatief gemakkelijk terugkrijgen. “*Belge par le sang, il n’ a pas cessé d’ appartenir à la race belge*”, stelde Mabilie in de Kamer ¹¹.

II. De impact van de Eerste Wereldoorlog

De wet van 1919 : Vandervelde en het ‘Duitse’ verraad

Het uitbreken van de oorlog resulteerde in België in wat Eric Defoort “*une véritable psychose envers les étrangers*” heeft genoemd, al nam de xenofobe reflex niet dezelfde proporties aan als in Frankrijk, waar de *fermeture nationale* in 1914 culmineerde in de oprichting van de eerste concentratiekampen ¹². De anti-Duitse hetze resulteerde in een feitelijk moratorium op de semi-automatische nationaliteitsverwerving door ‘Duitse’ vreemdelingen. Vanaf 6 februari 1916 werden de nationaliteitsopties van vreemdelingen afkomstig uit Duitsland opgeschort. Op de Ministerraad van 14 oktober 1916 kaartte de sociaal-democraat Emile Vandervelde, Minister van Justitie in het oorlogskabinet, het verraad van ‘Duitse’ Belgen aan : “*Nous sommes en présence de Belges par naturalisation qui combattent dans l’ armée allemande. Il faut que dès la libération progressive du territoire les tribunaux puissent prendre d’ urgence des mesures contre eux*” ¹³. Op 12 oktober 1918 nam de regering speciale controlemaatregelen, gericht tegen vreemdelingen én tegen Belgen door optie of naturalisatie. Bovendien werden de verblijfsvergunningen van Duitsers massaal geannuleerd ¹⁴.

Op 2 oktober 1919 diende Vandervelde, nog steeds Minister van Justitie, in de Kamer een wetsontwerp in dat korte metten maakte met de nationaliteitsopties van ‘vreemdelingen’ die afkomstig waren uit vijandelijke landen. Vandervelde stelde onomwonden : “*Maintenant que notre conscience nationale se trouve raffermie par le baptême du feu et du sang, nous avons à nous demander s’il ne convient pas de prendre des précautions plus strictes avant de conférer à un étranger le nom de Belge*” ¹⁵. De wet Vandervelde annuleerde

¹¹ *Idem*, p. 128.

¹² “*Camps de concentration*” was de officiële term. Zie GÉRARD NOIRIEL, *La Tyrannie du National. Le droit d’ asile en Europe (1793-1993)*, Parijs, 1991, p. 93. ERIC DEFOORT, “L’Action Française dans le nationalisme belge, 1914-1918”, in *BTNG*, VII, 1976, 1-2, p.131.

¹³ ARAB, *Notulen van de Ministerraad*, 14.10.1916, microfilm 1510/65 (reproductie *Archives Charles de Broqueville*, 381, nr. 28)

¹⁴ FRANCIS SARTORIUS, “De Duitsers in België”, in ANNE MORELLI (red.), *Geschiedenis van het Eigen Volk. De vreemdeling in België van de prehistorie tot nu*, Leuven, 1993, p. 194.

¹⁵ *Pasinomie*, 1919, p. 158.

- De 'patron' van de Belgische Werkliedenpartij Emile Vandervelde lag na de Eerste Wereldoorlog als Minister van Justitie aan de basis van ingrijpende wijzigingen in de nationaliteitswetgeving.
(Portret van Emile Vandervelde door Jean Maillard, olie op doek, 1934)

alle nationaliteitsopties van ‘vreemdelingen’ afkomstig uit vijandelijke mogendheden en hun geallieerden met terugwerkende kracht, te rekenen vanaf 1 augustus 1914. De maatregel was ook van toepassing op nationaliteitsopties van ex-Belgen die een vijandelijke nationaliteit hadden aangenomen en tijdens de oorlog hun oorspronkelijke Belgische nationaliteit hadden herkreken.

De wet van 1919 kondigde ook een ‘sperperiode’ af in afwachting van een grondige en fundamentele herziening van de hele nationaliteitswetgeving. De “*sujets ennemis*” (dixit Vandervelde) konden voorlopig geen nieuwe optie-aanvraag indienen. Volgens “*la plus élémentaire logique*” werd het hele *tabula rasa*-scenario bovendien ook uitgebreid tot de automatische verwervingsmechanismen van de Belgische nationaliteit. Ongewenste ‘vreemdelingen’ die na het uitbreken van de oorlog automatisch Belg waren geworden, verloren hun nationaliteit. De gedernationaliseerde Belgen werden in het politieke discours niet als ex-Belgen beschouwd, maar - met een toepasselijke uitdrukking - als ‘vreemdelingen’ *pur sang*. De klok werd teruggedraaid. Het was alsof deze ex-Belgen nooit tot de Belgische natie hadden behoord.

De zuivering van de natie na de Eerste Wereldoorlog had een etnisch-nationalistisch karakter. De denationalisering was niet gebaseerd op een moreel onderscheid tussen patriot en verrader, tussen ‘goed’ en ‘kwaad’. ‘Vreemdelingen’ die niet met de agressor hadden meegeheuld werden toch even hard aangepakt, louter en alleen omdat ze nu eenmaal afkomstig waren uit een vijandelijk land. ‘Verrader’ werd een collectief stigma. Al wie “*d’origine ennemie*” was, werd bij voorbaat als verdacht beschouwd¹⁶. Volgens Francis Sartorius was er aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog in België wel degelijk sprake van een Duitse vijfde colonne *avant la lettre*. Hoogopgeleide Duitsers, loyaal aan het *Reich*, werden in het eerste kwart van de twintigste eeuw naar België gestuurd “met het oog op de komende gebeurtenissen”¹⁷. Daarmee is natuurlijk niet gezegd dat alle ‘Duitsers’ met de invallers samenheulden. Sartorius beklemtoont dat velen zich tijdens de oorlogsmoanden voorbeeldig gedroegen¹⁸.

De etnische inkleuring van het anti-Duitse vijandbeeld is frappant. Ook nationaliteitsloze ‘vreemdelingen’ die uit Duitsland afkomstig waren, ‘etnische’ Duitsers, werden bijvoorbeeld geveiseerd. En Goblet d’Alviella, verslaggever van de Senaatscommissies van Justitie en Naturalisatie, schreef het ‘verraad’ van de Belgen van Duitse afkomst expliciet toe aan “*le sang germanique qui coulait dans leurs veines*”¹⁹. Loyaliteit werd gekoppeld aan etniciteit en bloedafstamming. Het vertrouwen van de natie was geschonden, elke Duitser

16 Wauwermans heeft het in het verslag van de Kamercommissie expliciet over “*ces personnes suspectes*”. (*Ibidem*).

17 FRANCIS SARTORIUS, *art.cit.*, p. 187-188.

18 *Idem*, p. 188.

19 *Pasinomie*, 1919, p. 160.

was per definitie verdacht. Alleen ‘vreemdelingen’ die tijdens de oorlog eervol in het Belgisch leger, of in eender welk geallieerd leger, gediend hadden, of ‘vreemdelingen’ die onweerlegbare bewijzen konden leveren van hun gehechtheid aan *la Nation belge* konden aan een automatische denationalisering ontsnappen. In dergelijke gevallen besliste de Ministerraad of de betrokkene de Belgische nationaliteit al dan niet mocht behouden.

Hoeft het gezegd dat de germanofobie van de Belgische politieke elite geen hinderpaal vormde voor de annexatie van de Oostkantons? Nochtans vormde de zo verguisde Duitse nationaliteit in het Verdrag van Versailles voor inwoners van de Oostkantons - paradoxaal genoeg - de *conditio sine qua non* voor de automatische en onvoorwaardelijke verwerving van de Belgische nationaliteit. Al wie Duitser was kreeg automatisch de Belgische nationaliteit. Wie volgens de Duitse nationaliteitswetgeving ‘vreemdeling’ was, werd niet in de Belgische natie opgenomen, maar bleef ‘vreemdeling’. België vertrok geen spier. Pas in de jaren '30 begon het de politieke elites te dagen dat de loyaliteit van de ‘nieuwe Belgen’ in de Oostkantons niet noodzakelijk naar België uitging.

De wet van 1922 : de noodzaak van selectie en controle

In 1922 werd de nationaliteitswetgeving ingrijpend gewijzigd. Het ‘verraad’ van een vijfde colonne bleef het parlementair vertoog beheersen. De vooroorlogse nationaliteitswetgeving werd als te genereus van tafel geveegd. Galopin en Morelle, verslaggevers van de *Conseil de Législation*, zetten zich af tegen “*la confiance naïve du législateur de 1909*”²⁰. De wetgever moest vreemdelingen die de nationaliteit ‘verdienden’ gastvrij in de natie opnemen, maar vreemdelingen die enkel zochten te genieten van de voordelen van de Belgische nationaliteit en onvoldoende gehecht bleken aan België waren ongewenst. Het idee van de spontane assimilatie van vreemdelingen in de schoot van een superieure Belgische natie, één van de uitgangspunten van de wet van 1909, had na de oorlog een flinke deuk gekregen. De diepgewortelde vrees voor de destabilisering van de natie door niet-loyale ‘nieuwe Belgen’ bracht de politieke elite ertoe om de natie restrictiever af te bakenen. Loyaliteit werd een belangrijk criterium. Tegelijkertijd werd ook de etnisch-biologische afstamming als basismechanisme van de nationaliteitsdistributie bevestigd. Was de loyaliteit van ‘Belgische’ kinderen immers niet gegarandeerd?

De optieprocedure, die tot dan toe niet meer dan een formaliteit was, werd in 1922 grondig herzien. Volgens Galopin en Morelle kon het niet dat een vreemdeling op basis van het *jus soli* - “*vestige de la féodalité*” - zomaar voor de Belgische nationaliteit kon opteren. “*Pour que l'étranger devienne belge, il doit avoir donné des preuves d'assimilation à notre vie nationale, d'attachement à la Belgique, à ses moeurs et à ses institutions. Comme dans la famille du droit privé, on ne peut entrer dans la famille du droit public, la nation*

²⁰ *Pasinomie*, 15.05.1922, p. 118.

belge, que par voie d' adoption [...]"²¹. Het etnische karakter van de natie werd op het retorische niveau bevestigd door de dominantie van de familiemetafoor. De natie was een familie die alleen door afstamming of adoptie kon uitgebreid worden. De adoptie van kandidaat-Belgen kreeg in 1922 een restrictief, discretionair karakter. De administratieve, formele optie-declaratie uit de wet van 1909 werd vervangen door een op en top discretionaire procedure. De Rechtbank van Eerste Aanleg besliste voortaan over de toetreding van de individuele kandidaat-Belgen tot de Belgische natie. De juridische grens tussen natie en vreemdeling, tussen *insider* en *outsider*, werd bovendien visueel gemarkeerd. De optie-aanvraag van de kandidaat-Belg werd in de krant gepubliceerd en aan de deur van de vreemdeling in kwestie geafficheerd²². Bovendien voerde het parket een onderzoek uit naar de handel en wandel van de betrokkene, en kreeg de bevolking de gelegenheid om bezwaarschriften in te dienen. De toetreding tot de Belgische natie was niet langer een formaliteit, maar werd een belangrijk, met civiele ritens omkleed overgangsmoment.

In tegenstelling tot de optieprocedure, werd de naturalisatieprocedure niet in restrictieve zin gewijzigd. Integendeel, de formele minimumvoorwaarden waaraan de vreemdelingen moesten voldoen, werden versoepeld, ondanks herhaalde pleidooien van sommige parlementairen voor een verstrenging van de naturalisatieprocedure. De meerderheid vond een inperking van de naturalisatiemogelijkheden echter onnodig. Van een naïeve generositeit kon niettemin geen sprake zijn. Het parlementair discours werd beheerst door de idee dat een al te genereuze bedeling van de zo gekoesterde Belgische nationaliteit gevaarlijk was. Er moesten tastbare garanties zijn tegen 'misbruiken'. De discretionaire macht van het parlement, dat bij geheime stemming over de individuele naturalisatieaanvragen besliste, werd, samen met de rechterlijke controle op de nationaliteitsopties, beschouwd als een voldoende garantie tegen een excessieve nationaliteitsdistributie²³. De schok van de Eerste Wereldoorlog, in het bijzonder het 'verraad' van de Duitse vreemdelingen, leidde niet tot een drastische afscherming van de natie voor vreemdelingen, maar tot het invoeren van effectieve controle- en selectiemechanismen die het kaf van het koren moesten scheiden.

De terugslag van de Eerste Wereldoorlog bleef niet beperkt tot een discretionaire controle op de toetreding van vreemdelingen tot de Belgische natie. De regels over het verlies van de nationaliteit werden gewijzigd. Voortaan konden ook Belgen die automatisch

21 *Idem*, p. 115.

22 De affichering werd in 1926 afgeschaft. De centrale sectie van de Kamer bekleemtoonde het stigmatiserende karakter van de affichering. De politieke elite ging meer belang hechten aan de assimilatie van kandidaat-Belgen, en het had dan ook geen zin meer om het anders-zijn van de 'nieuwe Belgen' *in extremis* nog eens dik in de verf te zetten. (*Pasinomie*, 04.08.1926, p. 843-844).

23 *Pasinomie*, 15.05.1922, p. 117.

een buitenlandse nationaliteit verkregen uit de Belgische natie gesloten worden, als ze namelijk een daad stelden waaruit noodzakelijk bleek dat ze zelf ook de intentie hadden om die nationaliteit te verwerven. De uitbreiding van het voluntaristische *opting out*-principe ('geen Belgen tegen wil en dank') fungeerde als correctiemechanisme op het fundamenteel etnische basisbeginsel van de natie.

De noodzaak van een gegarandeerde loyaliteit van de natie werd in die mate een obsessie voor de politieke elite dat ex-Belgen die de Belgische nationaliteit wilden terugkrijgen, voortaan dezelfde discretionaire procedure moesten doorspartelen als 'gewone' vreemdelingen. De etnisch-biologische Belgische afkomst van de betrokkenen stond niet langer noodzakelijk garant voor loyauteit en gehechtheid aan de natie. Vandervelde wilde een stok achter de deur houden. De Belgische nationaliteit mocht niet langer te grabbel gegooid worden. Het behoren tot de Belgische natie was sinds de catharsis van de Eerste Wereldoorlog immers "*un véritable titre d'honneur*" geworden²⁴. Vauthier wees er in het verslag van de Senaatscommissie op dat "*la patrie n'est pas une valeur que l'on puisse, en quelque sorte, aliéner et reconquérir suivant son caprice ou son intérêt*"²⁵.

Naast de reguliere mechanismen waardoor niet-loyale Belgen uit de natie werden gebannen, introduceerde de wet van 1922 ook een aantal 'overgangsmaatregelen' die de natie moesten zuiveren van Belgen die tijdens de oorlog de kant van de vijand gekozen hadden. Deze tijdelijke denationaliseringsmechanismen, die drie jaar geldig bleven, vormden een rechtstreekse respons op de schok van de Eerste Wereldoorlog²⁶. De discussies over de modaliteiten van de juridische zuivering tonen aan hoe de politieke elites na de Eerste Wereldoorlog verschillende opvattingen hadden over de vraag welk principieel uitgangspunt nu eigenlijk de basis moest vormen voor de afbakening van het 'eigen volk': het etnisch-biologisch afstammingsbeginsel, of de individuele loyaliteit?

Vandervelde had in juni 1919 al een wetsontwerp klaar dat de buitengrens van de juridische natie prioritair in overeenstemming moest brengen met de breuklijn tussen 'vriend' en 'vijand'. De Rechtbanken van Eerste Aanleg kregen in het ontwerp de bevoegdheid om Belgen die tijdens de oorlog op het verkeerde paard hadden gewed hun nationaliteit te ontnemen. De impliciete definiëring van de Belgische natie als een morele, civiele collectiviteit van loyale burgers stond de consolidatie van de bloedafstamming echter geenszins in de weg. Alle Belgen, ook Belgen door afstamming, konden weliswaar

²⁴ *Idem*, p. 114.

²⁵ *Idem*, p. 126.

²⁶ De termijn van drie jaar werd in 1926 nog eens voor drie jaar verlengd, hoewel de centrale sectie van de Kamer het principe van de denationalisering omschreef als "*un principe absoluement exorbitant*". Een verlenging van de denationaliseringsmaatregelen was echter noodzakelijk omdat sommige processen om procedurerechten langer aansleepten dan voorzien. (*Pasinomie*, 04.08.1926, p. 843).

hun nationaliteit kwijtspelen omdat ze vrijwillig de wapens hadden opgenomen tegen België, maar Belgen door naturalisatie, optie of automatische verwerving konden daarenboven ook nog hun Belgische nationaliteit verliezen als ze zich aan de militieverbodplichtingen hadden onttrokken, of als ze hand- en spandiensten hadden verleend aan de vijand. De strafmaat voor Belgen door geboorte in een dergelijk geval varieerde, afhankelijk van de ernst van de misstap, van het verlies van specifieke burgerlijke en politieke rechten voor een periode van tien jaar, tot het levenslange verlies van een hele resem rechten. Voor adoptieve Belgen was er in het ontwerp van Vandervelde slechts één sanctie voorzien : de verstoting uit de juridische natie en het reële risico op effectieve uitzetting. De harde aanpak van ‘adoptieve’ Belgen werd door Vandervelde als volgt verantwoord : “[...] *n’ont-ils pas donné la preuve qu’ils étaient indignes du privilège dont ils avaient bénéficié, et ne serait-ce pas faire en quelque sorte injure à la Nation que de leur conserver un titre qu’ils ont si impudemment méconnu ? Il leur sera loisible de renouer des liens avec leur patrie d’origine. Mais la Belgique ne pourrait les conserver plus longtemps au rang des enfants d’adoption*”²⁷. Adoptieve Belgen werden niet als ‘echte’ Belgen beschouwd. Vandervelde heeft het elders in zijn betoog trouwens over “*des étrangers devenus belges*”. Belgen door naturalisatie of optie bleven in de eerste plaats ‘vreemdelingen’²⁸.

De *Conseil de Législation* wijzigde het initiële wetsontwerp van Vandervelde op enkele essentiële punten. De exhaustieve opsomming van de voldoende voorwaarden voor denationalisering werd vervangen door de algemene bepaling dat elke Belg “*qui a manqué gravement à ses devoirs envers la Belgique ou ses alliés pendant la guerre*” aan de deur kon worden gezet. Deze formulering gaf de rechtbanken heel wat speelruimte. Galopin en Morelle lieten er geen twijfel over bestaan dat de bepaling een repressieve en verreikende zuivering van de natie op het oog had. Zelfs “*la tentative d’assistance à l’ennemi*” en “*l’assistance consommée*” konden tot het verlies van de Belgische nationaliteit leiden²⁹. De beoogde repressie kreeg de proporties van een grootscheepse zuivering, die bovendien geen onderscheid maakte “*entre les traîtres*”. Vreemdelingen *pur sang* en ‘etnische’ Belgen werden met andere woorden op gelijke voet behandeld. Galopin en Morelle keerden de redenering van Vandervelde om : “*Le Belge par sa naissance n’est-il pas plus coupable que le Belge par le simple effet de la loi ?*”³⁰. Het parlement steigerde echter. Dat Belgen door naturalisatie of door optie omwille van ‘fout’ gedrag tijdens de oorlog moesten gedernationaliseerd worden stond voor Pirard, de verslaggever van de centrale sectie van de Kamer, buiten kijf : “*c’est juste, c’est nécessaire*”³¹. Maar Belgen door afstamming ?

27 *Pasinomie*, 1922, p. 114.

28 *Ibidem*.

29 *Pasinomie*, 1922, p. 118.

30 *Ibidem*.

31 *PHK*, 1920-1921, 15.06.1921, p. 1627.

Jamais! De denationaliseringsmechanismen mochten alleen adoptieve Belgen viseren. Voor ‘echte’ Belgen volstond de strafwet. Het parlement schrapte ook het verlies van de burgerlijke en politieke rechten voor ‘foute’ etnische Belgen. Belgen door afstamming bleven bijgevolg volledig buiten schot.

Dit alles impliceerde concreet dat de Vlaams-nationalistische activisten niet uit de natie gestoten werden, terwijl ‘nieuwe Belgen’ van Duitse herkomst die het gewaagd hadden met de Duitsers samen te werken denationalisering en uitwijzing riskeerden. Volgens de Nederlandse historicus van Hees werden een driehonderdtal activisten veroordeeld. De meesten kregen zware boetes, gevangenisstraffen, en/of verloren hun burgerrechten³². Maar ze bleven wél Belg, zelfs de activisten die de wijk genomen hadden naar veiliger oorden, en bij verstek veroordeeld waren. Na de ‘genadewet’ uit 1929 mochten de uitgeweken activisten naar België terugkeren, maar schadevergoeding bleef uit en de activisten die tot een gevangenisstraf van tien jaar of meer waren veroordeeld kregen hun burgerrechten niet terug³³. In 1937 werd tenslotte een amnestiewet gestemd door socialisten, Vlaamse katholieken en Vlaamsgezinde liberalen³⁴.

III. De impact van de Tweede Wereldoorlog

De denationalisering van bij verstek veroordeelde collaborateurs

De Ministerraad in Londen nam in 1944 maatregelen om, zoals ook na de Eerste Wereldoorlog was gebeurd, niet-loyale Belgen de Belgische nationaliteit te ontnemen. De toelichting bij de Besluitwet van 6 mei 1944 stelde: “*il importe de flétrir d’une manière particulière ceux qui se sont rendus, sous l’occupation ennemie, coupables de trahison envers la Patrie*”³⁵. De term *flétrir* betekent ‘brandmerken’, en kan figuurlijk gebruikt ook ‘onteren’ of ‘veroordelen’ betekenen. Lexicale keuzes zijn zelden onschuldig. De verraders van het vaderland moesten aan de schandpaal. De Ministerraad had in de eerste plaats de bedoeling om de ‘verraders’ uit te sluiten van deelname aan het openbare (en dus ook politieke) leven. Alleen wie bij verstek tot criminele straffen veroordeeld was wegens misdaden tegen de staatsveiligheid zou de Belgische nationaliteit verliezen. Wie op tegenpraak tot een criminele straf veroordeeld werd, verloor automatisch en levenslang zijn of haar electorale rechten, en kreeg niet langer toegang tot functies in de advocatuur, het

32 P. VAN HEES, “Vlaamse activisten als politieke vluchtelingen in Nederland tijdens het interbellum”, in *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 1987 (C) nr. 3, p. 400.

33 *Idem*, p. 408.

34 ELS WITTE, JAN CRAEYBECKX & ALAIN MEYNEN, *Politieke Geschiedenis van België van 1830 tot heden*, Antwerpen, 1990, p. 197.

35 *Pasinomie*, 06.05.1944, p. 30.

Oorlog en nationaliteitswetgeving

V. u.

Inlichtingsbulletijn betreffende Vreemdelingen.

W. d. 10. 11. 1918.

	VROED. VREEMDELING	NATIONALITEIT	BETREFFENDE
		ADRIEN DEB.	BRUSSEL
		DE. MAI 1918.	LIJVEN 107/17-1918
	Inlichting op 10/11/18, 10/11/18, 10/11/18		
	Inlichting op 10/11/18, 10/11/18, 10/11/18		
BEOORDEELING	Ontbonden		
RECHTEN	Niet toegepast op 10/11/18, 10/11/18, 10/11/18		
RECHTEN	Niet toegepast op 10/11/18, 10/11/18, 10/11/18		
RECHTEN	Niet toegepast op 10/11/18, 10/11/18, 10/11/18		
RECHTEN	Niet toegepast op 10/11/18, 10/11/18, 10/11/18		
RECHTEN	Niet toegepast op 10/11/18, 10/11/18, 10/11/18		
RECHTEN	Niet toegepast op 10/11/18, 10/11/18, 10/11/18		
RECHTEN	Niet toegepast op 10/11/18, 10/11/18, 10/11/18		
RECHTEN	Niet toegepast op 10/11/18, 10/11/18, 10/11/18		
RECHTEN	Niet toegepast op 10/11/18, 10/11/18, 10/11/18		
RECHTEN	Niet toegepast op 10/11/18, 10/11/18, 10/11/18		
RECHTEN	Niet toegepast op 10/11/18, 10/11/18, 10/11/18		
RECHTEN	Niet toegepast op 10/11/18, 10/11/18, 10/11/18		
RECHTEN	Niet toegepast op 10/11/18, 10/11/18, 10/11/18		
RECHTEN	Niet toegepast op 10/11/18, 10/11/18, 10/11/18		
RECHTEN	Niet toegepast op 10/11/18, 10/11/18, 10/11/18		
RECHTEN	Niet toegepast op 10/11/18, 10/11/18, 10/11/18		
RECHTEN	Niet toegepast op 10/11/18, 10/11/18, 10/11/18		
RECHTEN	Niet toegepast op 10/11/18, 10/11/18, 10/11/18		
RECHTEN	Niet toegepast op 10/11/18, 10/11/18, 10/11/18		
RECHTEN	Niet toegepast op 10/11/18, 10/11/18, 10/11/18		
RECHTEN	Niet toegepast op 10/11/18, 10/11/18, 10/11/18		
RECHTEN	Niet toegepast op 10/11/18, 10/11/18, 10/11/18		
RECHTEN	Niet toegepast op 10/11/18, 10/11/18, 10/11/18		

• Na 1922 kon ook een in België geboren vreemdeling(e) niet langer zonder meer voor de Belgische nationaliteit opteren wanneer hij/zij 18 jaar werd.

onderwijs, godsdienst, pers, cultuur, handel, economie, beroepsverenigingen, vzw's en politieke organisaties. Voor correctionele straffen was de strafmaat lager ³⁶.

Het fundamentele objectief van de repressie was weliswaar de directe maatschappelijke uitsluiting van de collaborateurs, maar daarenboven werd al tijdens de bezetting geoperd om incivieken na de bevrijding te denationaliseren. Het idee van een grootschalige zuiveringsoperatie circuleerde zowel in linkse als in katholieke kringen ³⁷. Die optie werd door de Besluitwet van 6 mei 1944 verworpen. De publieke opinie was volgens de Ministerraad weliswaar voorstander van een grootscheepse collectieve denationalisering, maar de massale aangroei van het aantal staatlozen in Europa zou een algemene internationale malaise veroorzaken ³⁸. Om het aantal apatriden te beperken verloren alleen de incivieken die zich niet aan de justitie wilden onderwerpen de Belgische nationaliteit. De Ministerraad stelde in de toelichting bij de Besluitwet: “[...] *celui qui [...] se soustraira, au moment de la libération de la Patrie, à l'action de la justice, rompra lui-même le lien qui l'unit à la Belgique*” ³⁹. Vandervelde had in 1919 in gelijkaardige bewoordingen gesproken over “[...] *ceux qui, par leur indignité, se seraient en quelque sorte mis eux-mêmes en dehors de notre communauté nationale*” ⁴⁰. In beide gevallen werd de verantwoordelijkheid voor de denationalisering van niet-loyale Belgen bij de incivieken zelf gelegd. De Belgische overheid bekrachtigde slechts een feitelijke situatie die door de collaborateurs zelf was geschapen.

Een vergelijking tussen de denationaliseringsmaatregelen in de Besluitwet van 6 mei 1944 en de wet van 15 mei 1922 mag niet voorbijgaan aan het feit dat de politieke elite na de Tweede Wereldoorlog heel wat beter dan voorheen gewapend was tegen ongenenste Belgen. In 1934 was er immers een permanente denationaliseringsprocedure in de nationaliteitswetgeving ingelast. De rechtbanken konden Belgen hun nationaliteit ontnemen als die een loopje hadden genomen met de plichten van een Belgisch staatsburger. Justitieminister Janson schreef in de memorie van toelichting bij de wet van 1934: “*Celui qui doit être déchu, c'est le Belge qui manifeste clairement, par ses actes, que son allégeance à notre nationalité n'est que nominale, fictive*” ⁴¹. Terwijl de politieke elite na de

36 Het verlies van de politieke en sociale rechten gold voor een periode van twintig jaar bij een correctionele gevangenisstraf van meer dan drie jaar, en voor een periode van tien jaar bij een correctionele gevangenisstraf tussen één en drie jaar. Een verblijf in de cel van een maand tot een jaar bracht het verlies van de electorale rechten met zich mee gedurende twintig jaar, een gevangenisstraf tussen acht dagen en een maand resulteerde in het verlies van de electorale rechten gedurende tien jaar. (*Idem*, p. 32).

37 LUC HUYSE & STEVEN DHONDT, *Onverwerkt verleden. Collaboratie en repressie in België (1942-1952)*, Leuven, 1991, p. 140.

38 *Pasinomie*, 06.05.1944, p. 31. Zie ook H. VANPARRYS, “La déchéance de la nationalité”, in *Journal des Tribunaux*, 1944 (LIX) nr. 3623, p. 97.

39 *Pasinomie*, 06.05.1944, p. 31.

40 *Pasinomie*, 1922, p. 114.

41 *Pasinomie*, 30.07.1934, p. 286.

Eerste Wereldoorlog geen repressieve denationaliseringsmogelijkheden ter beschikking had, was dat na de Tweede Wereldoorlog dus wel het geval. De wet van 1934 was trouwens niet van toepassing op Belgen door afstamming langs vaderszijde⁴². Alleen ‘nieuwe Belgen’ konden uit de natie gezet worden. De wet was expliciet gericht tegen een harde kern van nationaal-socialistische zeloten, die bovendien separatistische propaganda verspreidde. Minister van Justitie Bovesse gaf na lang aandringen van de linkerzijde in het parlement toe dat de wet ook communistische agitatoren viseerde. Bovesse beschouwde revolutionaire agitatie niet meteen als een zinvolle aanvulling op de plichten van een Belgisch staatsburger⁴³. De wet van 1934 werd echter als ontoereikend beschouwd. De Besluitwet van 6 mei 1944 creëerde een extra denationaliseringsmogelijkheid ter aanvulling van de bestaande wetgeving. De memorie van toelichting bij de Besluitwet van 6 mei 1944 stelde : “*Ceux qui ont trahi la Patrie doivent être mis complètement et rapidement dans l’impossibilité de nuire*”⁴⁴.

In tegenstelling tot de denationaliseringsmechanismen uit de wetten van 15 mei 1922 en 30 juli 1934, werd in de Besluitwet van 6 mei 1944 geen etnisch-biologisch onderscheid gemaakt tussen Belgen door afstamming en ‘adoptieve’ Belgen door optie of naturalisatie. Elke Belg die bij verstek tot een criminele straf veroordeeld werd, verloor *ipso facto* de Belgische nationaliteit. Terwijl in de wetten van 1922 en 1934 bepaald werd dat de rechtbanken over de uitsluiting van individuele Belgen uit de natie konden beslissen, koos de Besluitwet van 6 mei 1944 voor een automatische, civiele denationalisering voor een welomschreven categorie ‘foute’ Belgen.

De denationalisering van nazi-activisten uit de Oostkantons

En wat met de Oostkantons ? Hitler had de gebieden die Duitsland door het Verdrag van Versailles aan België was kwijtgeraakt op 18 mei 1940 zonder verpinken geannexeerd. De *Führer* maakte trouwens van de gelegenheid gebruik om nog wat extra territorium bijeen te harken⁴⁵. De nationaliteitsverwervingen op basis van het Verdrag van Versailles en van de Belgische nationaliteitswetgeving werden geannuleerd. De Belgen uit de Oostkantons waren voortaan weer Duitsers. Een decreet van 23 september 1941 bepaalde verder dat de denationalisering op basis van de Belgische wet van 30 juli 1934 als nietig moesten worden beschouwd⁴⁶. Op haar beurt verordonneerde de

42 *Idem*, p. 285.

43 *PHS*, 1933-1934, 26.07.1934, p. 1187.

44 *Pasinomie*, 06.05.1944, p. 30-31.

45 De volgende gemeenten werden maar meteen mee ingelijfd : Sippenaeken, Gemmenich, Hombourg, Montzen, La Calamine, Moresnet, Henri-Chapelle, Welkenraedt, Baelen en Membach. Er werden ook stukjes van aangrenzende gemeentes gepeuzeld. (*Pasinomie*, 20.06.1945, p. 507).

46 A. ROSMANT, “Etude sur la Nationalité à Eupen, Malmédy et Saint-Vith”, in *Journal des Tribunaux*, 1945 (LX) nr. 3649, p. 433-437.

Belgische overheid in de Besluitwet van 5 mei 1944 dat de verwerving of het verlies van de Duitse nationaliteit op basis van de Duitse oorlogswetten simpelweg ongeldig was. “*C’est bref*”, becommentarieerde de jurist Rosmant, “*mais puisque nous sommes ici dans le domaine du droit, cela suffit*”⁴⁷.

Een Besluitwet van 20 juni 1945 bepaalde verder dat Belgen uit de Oostkantons van rechtswege hun nationaliteit verloren als ze tijdens de oorlog een leidende functie hadden in een politieke organisatie van de vijand, of een actieve propagandist van de vijand waren geweest⁴⁸. Waarom deze maatregel? De memorie van toelichting stelde: “[...] *la population de ces territoires annexés, privée du soutien de l’administration belge et de la protection de nos lois, fut soumise à une propagande pernicieuse et systématique organisée par le parti nazi en vue de détruire dans le coeur même de ces populations toute attaché envers nos institutions*”⁴⁹. De toorn van de overheid richtte zich op ‘enkele individuen’ die al vóór de oorlog de Belgische nationaliteit hadden aangenomen om propaganda te voeren voor het nationaal-socialisme. De natie moest zich zuiveren van deze onwaardige Belgen. “*Ils ont manqué si gravement aux plus élémentaires devoirs d’un Belge, qu’il apparaît impossible, pour la reconstruction morale et la tranquillité de ces populations, de conserver à ces individus la nationalité de notre pays. Une action aussi énergique que rapide s’impose [...]*”⁵⁰.

Meer nog dan bij de Besluitwet van 6 mei 1944 kunnen we ons hier de vraag stellen waarom de wet van 30 juli 1934 niet volstond om de politieke collaboratie in de Oostkantons aan te pakken. De wet van 30 juli 1934 was immers expliciet gericht tegen het nazi-activisme in de Oostkantons. Justitieminister Janson had in de memorie van toelichting bij de wet van 30 juli 1934 geschreven: “[...] *une propagande en faveur du démembrément du territoire national, au profit de pays étrangers, est actuellement faite en majeure partie par des individus, d’ailleurs peu nombreux, qui possèdent la qualité de belge et se mettent à la solde d’organismes étrangers*”⁵¹. En Sinzot, de verslaggever van de Kamercommissie, stelde: “[...] *il y a là-bas des espions nationaux-socialistes, des hitlériens. Ils se servent de leur qualité de belge par option. [...] Il existe sur notre flanc des entreprises quotidiennes de trahison. Nous ne pouvons les tolérer davantage*”⁵².

Officiële cijfers in de *Annuaire Statistique* tonen echter aan dat de rechtbanken slechts in zeer geringe mate gebruik hebben gemaakt van de mogelijkheid om nazi-activisten in de Oostkantons te denationaliseren. Ondanks de retoriek van de overheid over de

47 *Idem*, p. 437.

48 *Pasinomie*, 20.06.1945, p. 508.

49 *Idem*, p. 507.

50 *Ibidem*.

51 *Pasinomie*, 30.07.1934, p. 285.

52 *PHK*, 1933-1934, 11.07.1934, p. 1818.

hoogdringendheid van de wet van 1934 - de procedure in hoger beroep werd zelfs geamputeerd om de rechtspleging “*une rapidité indispensable*” te verlenen - werd de wet pas in 1938 voor het eerst toegepast⁵³. In 1938 werden zes Belgen gedenationaliseerd, in 1939 vier en tijdens de bezetting nog eens vier⁵⁴. Het is onduidelijk hoeveel van deze ‘onwaardige’ Belgen effectief nazi-activisten waren. Zoals gezegd werden ook communistische militanten door de wet van 1934 gevisieerd.

Het Belgische *régime* was er in de jaren '30 klaarblijkelijk niet in geslaagd om de lont uit het kruitvat van de Oostkantons te halen, ofwel was de aanpak van het nazi-activisme al bij al toch niet zo prioritair. Volgens Dirk Martin reageerde de Belgische overheid nauwelijks op de nationaal-socialistische activiteit. Vooral de antifascistische en communistische Duitse vluchtelingen werden door de Belgische overheden als ongewenst beschouwd⁵⁵. Na de bevrijding trad de overheid in elk geval heel wat krachtadiger op. De Besluitwet van 20 juni 1945 droeg de gemeentelijke overheden op om lijsten samen te stellen met onwaardige Belgen. Uit een Ministerieel Besluit van 21 juni 1945 blijkt de haast waarmee de grote schoonmaak werd gelanceerd. De colleges van burgemeesters en schepenen kregen een kleine maand tijd om de lijsten op te maken. Daarna moest een copie gestuurd worden naar de politie- en rijkswachtcommissarissen van de betrokken arrondissementen, en naar de Staatsveiligheid. Van daaruit werden de lijsten doorgestuurd naar de Procureur des Konings bij de Rechtbank van Eerste Aanleg in Verviers en naar de provinciegouverneur van Luik. Tenslotte belandden de lijsten, aangevuld en van commentaar voorzien, bij de Minister van Justitie, die de uiteindelijke lijsten in het Staatsblad liet publiceren⁵⁶. Tussen 14 mei 1946 en 27 augustus 1947 werden op die manier 1266 Belgische inwoners van de Oostkantons uit de natie gesloten⁵⁷.

In de Oostkantons werden in totaal ‘slechts’ een duizendvijfhonderdtal repressievonnissen uitgesproken, waarvan de meerderheid dan nog betrekking had op Belgen uit de Oostkantons die al dan niet vrijwillig dienst hadden genomen in het Duitse leger⁵⁸. Alleen politieke collaborateurs kwamen echter in aanmerking voor denationalisering. Het getal van 1266 denationalisaties is dus aan de hoge kant. Er werden naar alle waarschijnlijkheid meer politieke collaborateurs gedenationaliseerd dan er uiteindelijk veroordeeld werden. Dat hoeft niet te verwonderen. Op het moment dat

53 *Pasinomie*, 30.07.1934, p. 286.

54 *Annuaire Statistique*, 1939-1940, p. 79; *Annuaire Statistique*, 1945, p. 59.

55 DIRK MARTIN, “De Duitse ‘Vijfde Kolonne’ in België, 1936-1940”, in *BTNG*, 1980 (XI) nr. 1-2, p. 93.

56 *Pasinomie*, 21.06.1945, p. 513.

57 MERCHERS, “Wetsontwerp betreffende het verval van de Belgische nationaliteit ten gevolge van de Besluitwet van 20 juni 1945. Memorie van toelichting”, *PDK*, 1959-1960, 28.05.1960, nr. 532/1, p. 2.

58 Wapendracht tegen België was een misstap waar door de Belgische overheid zeer zwaar aan getild werd. Meer dan veertig procent van de repressiedossiers had betrekking op wapendracht. LUC HUYSE EN STEVEN DHONDT, *op.cit.*, p. 210.

de regering de denationaliseringscampagne lanceerde, in juni 1945, was nog maar 6 % van de arresten en vonnissen die betrekking hadden op politieke collaboratie geveeld. We kunnen ons dus afvragen welke criteria de colleges van burgemeesters en schepenen hanteerden om uit te maken wie een ‘zwarte’ politieke collaborateur was, en wie niet. De duizenden repressiedossiers die na de bevrijding werden aangelegd, vormden het enige ‘objectieve’ aanknopingspunt. De militaire parketten hadden van één op vier Belgen in de Oostkantons een dossier aangelegd⁵⁹. Of de gemeentelijke overheden zich al of niet baseerden op de repressiedossiers blijft een open vraag. Hoe dan ook berustte de denationalisering van nationaal-socialistische Belgen uit de Oostkantons op een discretionaire en informele vorm van parallelle rechtspraak.

De denationaliseringscampagne in de Oostkantons vertoont bepaalde overeenkomsten met de burgerlijke zuivering die door de Besluitwet van 19 september 1945 werd afgekondigd. De krijgsauditoraten - en niet de gemeentelijke overheden - konden op eigen initiatief en zonder rekening te houden met de vonnissen van de krijgsraden politieke en militaire medestanders van de bezetter, waarvan ze de schuld bewezen achtten, vervallen verklaren van hun politieke en burgerlijke rechten⁶⁰. De betrokkenen stierven, om het met de woorden van Luc Huyse en Steven Dhondt te zeggen, “een soort burgerlijke dood”⁶¹. In de Oostkantons liepen politieke collaborateurs dus niet alleen het risico om hun burgerlijke en politieke rechten te verliezen, ze konden ook nog eens hun nationaliteit kwijtraken.

De harde aanpak van de ‘nieuwe Belgen’ uit de Oostkantons kan uiteraard niet los gezien worden van hun ‘Duitse’ herkomst. Nochtans viseerde de Besluitwet van 20 juni 1945 strikt genomen ook Belgen door afstamming, terwijl de wet van 1934 nog bepaalde dat Belgen door afstamming langs vaderzijde niet door denationalisering getroffen konden worden. Misschien vreesde de overheid dat jonge collaborateurs van de ‘tweede generatie’ de dans zouden ontspringen. Kinderen van ‘nieuwe Belgen’ uit de Oostkantons waren in juridisch opzicht immers Belg door afstamming. Dat de verklaring zou liggen in een verminderd belang van het afstammingsbeginsel, ten voordele van een minder etnisch natie-idioom, lijkt weinig waarschijnlijk. Aan de hegemonie van het *jus sanguinis* in de eigenlijke nationaliteitswetgeving werd niet geraakt. Het afstammingsbeginsel werd op geen enkele moment ook maar in vraag gesteld. Bovendien speelde bloedafstamming wél een rol bij echtgenotes en minderjarige kinderen van gedationaliseerde Belgen. Het gezin van een ‘onwaardige’ Belg werd immers automatisch mee gedationaliseerd, behalve als de echtgenote van de collaborateur in kwestie een etnische Belgische was. In

59 FRANK SEBERECHTS, *Ieder zijn zwarte. Verzet, collaboratie en repressie*, Leuven, 1994, p. 162-163; SVR, 1984-1985, nr. 290/1, p. 90.

60 FRANK SEBERECHTS, *op.cit.*, p. 63-64.

61 LUC HUYSE & STEVEN DHONDT, *op.cit.*, p. 26.

dat geval konden zij en haar kinderen een optieprocedure beginnen bij de Rechtbank van Eerste Aanleg. De rechter besliste dan *in extremis* of de vrouw en haar kinderen hun Belgische nationaliteit mochten behouden. Tussen haakjes : de vrouw en de kinderen van een collaborateur die op basis van de Besluitwet van 6 mei 1944 gedernationaliseerd werd, behielden sowieso hun Belgische nationaliteit.

Waarom werden in de Besluitwet van 20 juni 1945 niet alle Belgen van Duitse herkomst gevisieerd, zoals na de Eerste Wereldoorlog ? Blijkbaar waren de politieke elites na de bevrijding niet van mening dat de ex-Duitsers in België *en masse* verraad gepleegd hadden. Een groot verschil met de houding van de overheid bij het begin van de Tweede Wereldoorlog. De xenofobie van de jaren '30 was aan de vooravond van de oorlog tot verbijsterende proporties geëscaleerd. Eind 1939 waren aan de grens met Duitsland speciale interneringskampen opgericht voor 'Duitse' vluchtelingen⁶². Bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog laaide de anti-Duitse xenofobie hoog op. De Duitsers in België moesten het *en bloc* ontgelden. Alle Duitse vluchtelingen tussen 16 en 60 jaar moesten zich aanmelden bij de autoriteiten. In Antwerpen werden 3000 'Duitsers' gearresteerd, voornamelijk slachtoffers van het fascisme die in de jaren '30 naar België waren gevlucht⁶³. Het wantrouwen strekte zich wel degelijk ook uit naar ex-vreemdelingen die de Belgische nationaliteit hadden. In de Ministerraad circuleerde een voorstel om bepaalde categorieën 'nieuwe Belgen' uit te sluiten van de uitoefening van openbare functies⁶⁴. Na de bevrijding ondergingen Duitse vreemdelingen veelal hetzelfde lot als de (al dan niet vermeende) collaborateurs. Ze werden aangehouden en ondervraagd, al bleef de anti-Duitse reflex volgens Francis Sartorius al bij al binnen de perken⁶⁵.

Dat de 'nieuwe Belgen' (met uitzondering van de Belgen uit de Oostkantons) buiten schot bleven - of correcter, *de jure* niet harder werden aangepakt dan 'gewone' Belgen - kan wellicht ten dele verklaard worden door het feit dat de politieke elite zich geen naïeve generositeit te verwijten had, zoals wel het geval was na de Eerste Wereldoorlog. De optie-procedure was al in 1922 op discretionaire leest geschoeid en de drempels voor de naturalisatieprocedure waren in 1932 en 1939 gevoelig opgehoogd⁶⁶. De loyaliteit

62 FRANK CAESTECKER, *Ongewenste Gasten. Joodse vluchtelingen en migranten in de dertiger jaren in België*, Brussel, 1993, pp. 269-270. Volgens Maxime Steinberg zaten er eind 1939 een 1400-tal personen in deze kampen opgesloten. MAXIME STEINBERG, "De joodse tragedie in België : de verwoestende gevolgen van xenofobie", in ANNE MORELLI (RED.), *Geschiedenis van het Eigen Volk. De vreemdeling in België van de prehistorie tot nu*, Leuven, 1993, p. 242.

63 De verdachten werden naar Frankrijk getransporteerd, waar ze in Franse kampen terecht kwamen. Een deel onder hen zou later naar Auschwitz gedeporteerd worden. Cfr. MAXIME STEINBERG, *art.cit.*, p. 244-245; FRANK CAESTECKER, *op.cit.*, p. 275.

64 ARAB, *Notulen van de Ministerraad*, 06.05.1940, microfilm 2081.1, p. 241.

65 FRANCIS SARTORIUS, *art.cit.*, p. 195.

66 *Pasinomie*, 15.10.1932, nr. 469; *Pasinomie*, 1939, p. 30.

• Grenzen zijn niet steeds even tastbaar als op deze foto.
(Foto SOMA-CEGES, Brussel)

van de ex-Duitsers die de Belgische nationaliteit hadden gekregen, was met andere woorden geval per geval onderzocht. De overheid was natuurlijk veel minder zeker van de loyaliteit van de ‘nieuwe Belgen’ uit de Oostkantons, vermits die door het Verdrag van Versailles automatisch en collectief Belg waren geworden. Ongetwijfeld speelde de perceptie van het nazi-activisme uit de jaren '30 *a posteriori* een katalyserende rol bij de naoorlogse bestraffing van de politieke collaboratie in de Oostkantons. De onwaardige Belgen uit *la Nouvelle Belgique*, de rotte appels in de mand, moesten eens en voor altijd uit de juridische natie verbannen worden.

Hoe definitief is definitief? De voorzichtige heropname van gedationaliseerde collaborateurs in de Belgische natie

De denationalisering van ‘foute’ Belgen na de Tweede Wereldoorlog was een civiele, administratieve zuivering van het ‘eigen volk’, en geen straf *stricto sensu*. Het verval van de nationaliteit was een burgerlijke maatregel die in principe definitief en onherroepelijk was. Gratie en eerherstel waren onmogelijk, en de Belgische nationaliteit kon ook niet herkregen worden door optie of naturalisatie⁶⁷. De Besluitwet van 6 mei 1944

⁶⁷ LUC HUYSE & STEVEN DHONDT, *op.cit.*, p. 25.

gaf de bij verstek veroordeelde collaborateurs wel nog een allerlaatste kans. Het verval van de Belgische nationaliteit ging pas in na het verstrijken van een wettelijke termijn waarbinnen beroep tegen het vonnis kon aangetekend worden⁶⁸. In de Besluitwet van 26 mei 1944, die de repressierechtspraak toevertrouwde aan de krijgsraden, werd die termijn van verzet beperkt tot zes maanden, om een snelle afhandeling van de processen te garanderen.

De wet van 30 december 1953 zette de deur voor gedernationaliseerde collaborateurs weer op een kier. Al wie zich na een veroordeling bij verstek vrijwillig bij het gerecht had gemeld of die gearresteerd werd, kreeg de Belgische nationaliteit automatisch terug. Halsstarrige incivieken die weigerden zich aan de Belgische rechtspraak te onderwerpen, konden alsnog in de schoot van de natie terugkeren binnen een termijn van twintig jaar na hun veroordeling⁶⁹. Vanwaar die welwillendheid? In het verslag van de Senaatscommissie voor Justitie werd gewezen op de “onrechtvaardigheden” en “ongewone toestanden” die met de toepassing van de Besluitwet van 6 mei 1944 gepaard gingen⁷⁰. Minister van Justitie Pholien wees erop dat vele collaborateurs die de wijk hadden genomen naar Duitsland, simpelweg niet op tijd naar België waren kunnen terugkeren om nog binnen de wettelijke termijn verzet aan te tekenen tegen hun veroordeling⁷¹. Toen de grond onder hun voeten warm begon te worden, was een deel van de collaborateurs inderdaad met de vluchtende Duitsers weggetrokken naar veiliger oorden. Vele militaire collaborateurs vochten bovendien nog aan het Oostfront tegen de bolsjewieken, terwijl de berechting van de militaire collaboratie na de bevrijding vrij snel van start ging⁷². Slechts 482 gedernationaliseerde collaborateurs, of 13 %, tekenden binnen de wettelijke termijn beroep aan tegen hun veroordeling⁷³. Dat is heel wat minder dan het algemeen gemiddelde van 28 %⁷⁴.

Het belangrijkste bezwaar van Pholien tegen een blijvende en onherroepelijke denationalisering van collaborateurs, was de problematische reclassering van de betrokkenen na hun vrijlating. Ex-Belgen moesten zich immers aanpassen aan de beroepsreglementering voor ‘vreemdelingen’. Pholien stelde in zijn memorie van toelichting: “Deze verplichting beperkt grotelijks de mogelijkheden van de veroordeelde om een broodwinning te vinden

68 *Pasinomie*, 06.05.1944, p. 32.

69 *PDS*, 1951-1952, 28.02.1952, nr. 147, p. 6. De termijn van twintig jaar werd door de wet van 1964 (door sommigen bestempeld als *Lex Degrelliana*) op dertig jaar gebracht, om te verhinderen dat ter dood veroordeelde collaborateurs naar België zouden kunnen terugkeren. (*PDK*, 1964-1965, 10.11.1964, nr. 961/2, p. 3).

70 *PDS*, 1951-1952, 16.07.1952, nr. 481, p. 2.

71 *PDS*, 1951-1952, 28.02.1952, nr. 147, p. 3.

72 LUC HUYSE & STEVEN DHONDT, *op.cit.*, p. 212.

73 Berekening op basis van cijfers uit *SVR*, 1984-1985, nr. 290/1, p. 106.

74 LUC HUYSE & STEVEN DHONDT, *op.cit.*, p. 184.

en op die manier zichzelf en zijn familie te behoeden voor de nood en het avontuur”⁷⁵. En Gendebien stelde in het verslag van de Kamercommissie : “Wanneer zij in vrijheid worden gesteld, stoten de vervallenverklaarden allen op dezelfde moeilijkheden om opnieuw een normaal leven te leiden en om in het bestaan van hun gezin te voorzien”⁷⁶. De ‘verraders’ van het vaderland die naar België terugkeerden bleven bij het ‘eigen volk’ behoren, en konden niet zomaar gelijkgesteld worden met ‘echte’ vreemdelingen. Alleen de *die-hards* die België definitief de rug toegekeerd hadden, bleven van de Belgische nationaliteit verstoken. Gendebien merkte in het verslag van de Kamercommissie op : “Het heeft geen zin aan die weerspannigen de Belgische nationaliteit terug te schenken. Vaak wensen zij dit trouwens zelf niet. Zij hebben zich metterwoon in het buitenland gevestigd en er soms een andere nationaliteit kunnen verwerven. Zij hebben alle banden met ons land verbroken”⁷⁷. Het aantal ‘weerspannigen’ bleek trouwens aan de hoge kant te liggen. Slechts een driehonderdtal van de meer dan drieduizend gedenationaliseerde incivieken keerde naar België terug⁷⁸.

De regularisering van bij verstek veroordeelde collaborateurs die geklist werden of zich spontaan bij het gerecht aanmeldde, sloot aan bij een algemene evolutie naar een mildere beoordeling van de collaborateurs. In de herfst van 1946 groeide stilaan het besef dat de collaborateurs niet definitief uit de maatschappij verdwenen waren, en vanaf het einde van ’46 en het begin van ’47 begon ook de politieke elite de problematiek van de reclassering ernstig te nemen. Onder de regering Spaak II, een coalitie van sociaal- en christen-democraten, werden tienduizenden ‘collaborateurs’ vervroegd vrijgelaten of (geheel of gedeeltelijk) in hun rechten hersteld. Vooral de wet-Struye van 14 juni 1948 maakte de weg vrij voor de rectificatie van de repressierechtspraak. Het correctiebeleid ten aanzien van de gedenationaliseerde Belgen kwam pas drie jaar na de wet-Struye op gang.

Ook de collaborateurs uit de Oostkantons konden beroep aantekenen tegen hun denationalisering. In tegenstelling tot de Besluitwet van 6 mei 1944, die betrekking had op bij verstek veroordeelde collaborateurs, voorzag de Besluitwet van 20 juni 1944 slechts een termijn van drie maanden waarbinnen beroep kon aangetekend worden⁷⁹. Het beroep was ook niet opschortend. De Rechtbank van Eerste Aanleg - de krijgsraad kwam er dus niet aan te pas - besliste of de betrokkene de Belgische nationaliteit al dan niet verdiende. De gerechtelijke procedure die gedenationaliseerde collaborateurs uit de Oostkantons moesten doorspartelen, was bijna volledig gelijklopend met een optieprocedure voor

75 PDS, 1951-1952, 28.02.1952, nr. 147, p. 4.

76 PDK, 1953-1954, 26.11.1953, nr. 50, p. 2.

77 *Idem*, p. 3.

78 SVR, 1984-1985, nr. 290/1, p. 106; LUC HUYSE & STEVEN DHONDT, *op.cit.*, p. 168.

79 *Pasinomie*, 20.06.1945, p. 508.

‘gewone’ vreemdelingen. Het enige (treffende !) verschil was de affichering van het verzet tegen de denationalisering aan de woning van de betrokkene, een maatregel die in 1926 uit de eigenlijke optieprocedure was geschrapt.

De wet van 1 juni 1949 schortte de bepaling uit de Besluitwet van 20 juni 1945 dat echtgenotes en kinderen van gedenationaliseerde collaborateurs uit de Oostkantons automatisch ook hun Belgische nationaliteit verloren, met terugwerkende kracht op. De betrokkenen konden de Belgische nationaliteit wel afwijzen⁸⁰. Bovendien voorzag de wet van 1 juni 1949 ook een termijn van zes maanden waarbinnen collaborateurs die hun Belgische nationaliteit op basis van de Besluitwet van 20 juni 1945 waren verloren, alsnog beroep konden aantekenen. Uiteindelijk kregen 908 collaborateurs uit de Oostkantons hun Belgische nationaliteit in beroep terug, ongeveer zeventig procent⁸¹. De wet van 30 maart 1962 ging nog een stap verder. Gedenationaliseerde collaborateurs die nog steeds geen beroep hadden ingesteld, konden een optieprocedure starten. Een groot voordeel voor de betrokken ex-Belgen. Het oorlogsverleden bleef definitief buiten beschouwing.

IV. Conclusie

De Eerste en de Tweede Wereldoorlog hadden een verschillende impact op de juridische afbakening van de Belgische natie. Alleen na de Eerste Wereldoorlog werden de permanente reproductiemechanismen van de juridische natie - de ‘normale’ verwervings- en verliesmechanismen van de Belgische nationaliteit - grondig herzien. De automatische en quasi-automatische verwervingsmechanismen van de nationaliteit werden vervangen door een discretionaire procedure, die sterke gelijkenissen vertoonde met de naturalisatieprocedure. De oversteek van de juridische *boundary* tussen Belg en vreemdeling was niet langer een formele stap. De gerechtelijke procedure, de enquêtes, en het openbaar maken van de optie-aanvraag gaven aan de toetreding tot de Belgische natie de allures van een sacramenteel overgangsritueel. De schok van de Tweede Wereldoorlog resulteerde niet in een fundamentele herziening van de permanente reproductiemechanismen. Niet omdat de impact van de Tweede Wereldoorlog op het ‘nationaal bewustzijn’ minder groot was, maar wel omdat de politieke elite zich geen naïeve generositeit te verwijten had. De restrictieve heroriëntering van de nationaliteitswetgeving in 1922 en de verscherping van de naturalisatievoorwaarden in de jaren ’30 stonden borg voor een selectieve en gecontroleerde toegang tot de natie.

⁸⁰ Echtgenotes kregen zes maanden tijd om de Belgische nationaliteit af te wijzen. Minderjarige kinderen konden de nationaliteit afwijzen vanaf hun zestiende verjaardag tot zes maanden na hun meerderjarigheid.

⁸¹ PDK, 1961-1962, 24.01.1962, nr. 200/3, p. 2.

De impact van de Eerste Wereldoorlog bleef niet beperkt tot een wijziging van de permanente reproductiemechanismen van de natie. De natie werd gezuiverd van 'onwaardige' leden. Ook na de Tweede Wereldoorlog werden de marges van de natie gecorrigeerd. Er zijn echter belangrijke verschillen tussen beide casussen. Na de Eerste Wereldoorlog kregen de rechtbanken de bevoegdheid om individuele Belgen te denationaliseren wegens 'fout' gedrag tijdens de oorlog. Alleen wie van vreemde afkomst was, riskeerde vervolging. Belgen door afstamming konden niet gedernationaliseerd worden. Na de Tweede Wereldoorlog had de juridische zuivering een administratief, civiel, karakter. Bij verstek veroordeelde 'zware' collaborateurs, en nazi-activisten uit de Oostkantons, verloren automatisch hun Belgische nationaliteit.

Hoe kunnen we de verschillen tussen de juridische zuiveringen na de Eerste en de Tweede Wereldoorlog verklaren? Waarom bleven 'etnische' Belgen na de Eerste Wereldoorlog buiten schot, terwijl de zuivering na de Tweede Wereldoorlog *de jure* geen onderscheid maakte tussen Belgen door afstamming en 'adoptieve' Belgen (de Oostkantons uitgezonderd)? Een eerste factor is ongetwijfeld de aard en de schaal van de collaboratie. Terwijl het activisme in de Eerste Wereldoorlog beperkt bleef tot enkele honderden Vlaamsgezinden, was de collaboratie in de Tweede Wereldoorlog veel omvattender. De collaboratie bleef niet beperkt tot de politieke collaboratie van Vlaams-nationalisten. Het aantal 'verraders' was ook vele tientallen keren groter dan in de Eerste Wereldoorlog. In de nadagen van de bevrijding werden meer dan zeventigduizend 'collaborateurs' geïnterneerd. Vijftigduizend incivieken zouden uiteindelijk een strafrechterlijke veroordeling oplopen. De politieke elite kon na de Tweede Wereldoorlog simpelweg niet om de vaststelling heen dat het verraad in de eerste plaats uit de eigen rangen kwam. Bovendien - en dat is een tweede factor - konden vreemdelingen niet collectief als verraders gestigmatiseerd worden. De relatief grote betrokkenheid van bijv. joodse vreemdelingen en Italiaanse antifascisten in het Onafhankelijkheidsfront was onloochenbaar. Een derde factor was wellicht het inzicht dat in Duitsland niet alleen 'daders', maar ook nogal wat 'slachtoffers' bleken te zijn. Kortom, deze drie factoren kunnen wellicht verklaren waarom de Eerste Wereldoorlog resulteerde in een sterk nationalistisch en etnisch natie-idioom, terwijl een politiek-moreel en niet-etnisch onderscheid tussen 'loyaal' en 'fout' na de Tweede Wereldoorlog dominant was. De fundamentele breuklijn liep na de Tweede Wereldoorlog dwars door het 'eigen volk'.

* TOM DE MEESTER (°1975, Brugge) is licentiaat geschiedenis en wetenschappelijk medewerker aan de Vakgroep Middeleeuwse Geschiedenis van de Universiteit Gent.

Afkortingen

- ARAB : Algemeen Rijksarchief Brussel
 BTNG : *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*
 OLV : Ongepubliceerde licentiaatsverhandeling

Oorlog en nationaliteitswetgeving

- PDK : Parlementaire Documenten Kamer*
PDS : Parlementaire Documenten Senaat
PHK : Parlementaire Handelingen Kamer
PHS : Parlementaire Handelingen Senaat
SVR : Stukken Vlaamse Raad